

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı
Issue: Outbreak Diseases Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 125-154

Divan Şiirinde Veba Plauge in Divan Poetry

• Murat ÖZTÜRK*

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van / Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Education of Turkish Language and Literary, Van / Turkey.
muratozturk8@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8830-9587

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

15/06/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

04/07/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

15/07/2020

Atf: Öztürk, M. (2020). Divan Şiirinde Veba. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 125-154

Citation: Öztürk, M. (2020). Plauge in Divan Poetry. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Outbreak Diseases Special Issue*, 125-154

Öz

Birkaç bin yıl boyunca insanlık tarihinin gördüğü en korkunç salgın hastalıklardan biri olan veba, yayıldığı yerlerde bazen nüfusun dörtte üçünü kırıp geçirmiştir. Avrupalıların kara ölüm adını verdikleri veba için Osmanlı toplumunda veba, ta'ün veya yumurcak adları kullanılmıştır. Yumurcak adı koltuk altı, kasık veya boyun gibi bölgelerde yumru şeklinde çıkan çıbandan dolaydır. İnsanlığı bu denli etkileyen hastalık divan şairlerince de belirtilen isimlerle konu edilmiştir. Vebayla ilgili divan şiiri metinleri incelendiğinde ta'ün kelimesinin kökeni anlam ilgileri çerçevesinde kullanılmıştır. Koltuk altında çıkan çıbandan ötürü teşbihler yapılmış, hastalık söz ve anlam sanatlarıyla şiire konu olmuştur. Şair tezkirelerinde de veba sebebiyle hayatlarını kaybeden şairlerin ölüm yılları nakledilmiş, böylece salgın tarihlerine dair not düşülmüştür. Bazı divan şairleri vebanın toplumda sebep olduğu felakete dikkat çekmiş ve canlı tasvirlerle salgının halk üzerindeki etkisini vafsetmişlerdir. Bir kısım şairler ise vebaya dair halk arasındaki dinî veya sosyal inançları aktarıırken kimi şairler de vebayı sebep olduğu kıtlıkla beraber mizahî anlam çerçevesinde ele almışlardır. Pek çok şair de vebadan ötürü hayatlarını kaybeden kişilerin ardından duyulan üzüntüyü mersiye türünde ifade etmişlerdir. Bu çalışmada taranan çok sayıda divan, tezkire, şiir mecmuası ve okunan bazı makalelerden hareketle veba salgınının divan şairlerince hangi ilgiler dâhilinde ele alındığı üzerinde durulmuştur. Metinler konunun mahiyetine göre tamamen veya kısmen alıntılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veba, salgın, mersiye, divan şiiri.

Abstract

Over the course of several thousand years, the plague, one of the most terrible epidemics of human history, sometimes broke three quarters of the population. For the plague that the Europeans called black death, the names of plague, ta'ûn or yumurcak were used in the Ottoman society. The name Yumurcak is due to the burr that appears as a lump in areas such as armpits, groin or neck. The disease affecting humanity so much has been the subject of the names mentioned by the divan poets. When the divan poetry texts related to the plague are examined, the origin of the word of taun was used within the meaning relations. Due to the boils under the armpits, poems were written with the art of speech and meaning, and the plague has been the subject of some extortions. In the poet's writings, the death years of the poets who lost their lives due to the plague were transferred, thus a note was made on the dates of the epidemic. Some divan poets drew attention to the disaster caused by the plague in society, and they gave the effect of the epidemic to the public through live depictions. Some poets conveyed religious or social beliefs among the people about the plague, while some poets handled the plague within the frame of humor meaning along with the scarcity it caused. Many poets also expressed the sadness after the people who lost their lives due to the plague, in the form of a mere. In this study, based on the many divan, passion, and some articles read, the interest of plague epidemic was dealt with by the poets of the divan. The texts are quoted in whole or in part according to the nature of the subject.

Keywords: Plauge, epidemic, dirge, divan poetry.

Giriş

İnsanlığın gördüğü ve yirminci asra kadar en çok mustarip olduğu salgınlardan biri olan veba farelerden insanlara ve insandan insana bulaşan bir mikrobun yol açtığı bulaşıcı hastalıktır. Birbiriyle temas halinde olan insanlar ve toplumlar bu hastalığa hızlı bir şekilde yakalanmıştır. Özellikle limanlar ve ticaret yolları hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.

İlk çağlardan itibaren bilinen ve kaynağının Çin olduğu iddia edilen (Ziegler, 1972: 33) veba hastalığı İslamiyet'in doğduğu dönemde de bilinmiş olup Hz. Muhammet'in insanların bu hastalıktan kurtulmasına dair tavsiyeleri ve hastalıklardan ölen Müslümanların mahiyetlerine dair bazı hadisleri de kayıtlıdır (Varlık, 2011: 175-177). Veba hastalığının neredeyse bütün dünyayı etkisi altına aldığı ve özellikle XIV ve XV. asırlarda milyonlarca insanı etkilediği, bazı bölgelerde nüfusun yarıdan fazlasının bu hastalık sebebiyle öldüğü ifade edilmiştir. Örneğin 1466'da yayılan bir veba salgınında yaklaşık 250 bin nüfuslu Milano şehrinin nüfusunun 62 bine indiği rivayet edilmiştir. Yine 1896 yılında Hindistan'da başlayan bir veba salgınında yaklaşık 11 milyon insanın hayatını kaybettiği nakledilir (Akyay, 1974: 210). Osmanlı Devleti'nde de 1920 yılına kadar sık sık veba

salgınlarının gözlemlendiği, bu salgınlarda İstanbul'da bazen günde üç bin kişinin öldüğü tespit edilmiş, salgınla ilgili layihalar hazırlanıp tedbirler alınmış, halkın evlerinden çıkmamaları salık verilmiş ve hatta mezarlıklar bile şehir dışına taşınmıştır. Osmanlı'da özellikle 1555, 1592, 1620, 1728, 1767, 1812 ve 1822 yıllarındaki salgınların çok daha şiddetli geçtiği bilinir (Akyay, 1974: 212).

Bu hastalığın belirtileri arasında koltuk altı, kasık, kulak arkası, burun yanı ve boyun bölgelerinde siyah, yeşil veya kıvıll renkte çıbanlar çıkması, hastanın yüz renginin değışip sararması, yüksek ateş gibi emareler vardır. Hastalığa yakalananlar genellikle dört-altı gün içinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Değil varlığı ve etkileri ismi dahi insanlık tarihinde hayli korkutucu olan ve Avrupalılarca "kara ölüm" olarak adlandırılan, toplumlarda oldukça ciddi sarsımlara neden olan veba gibi bulaşıcı hastalıklar edebiyatın da ilgilerinden biri olmuştur. Bu münasebetle divan şairleri de her ne kadar içinde bulunduğu estetik geleneğin şekil ve içerik unsurlarına disiplinle bağli bulunsa da içinde yaşadığı toplumun ve bireysel duygularının-sızılarının, sevinçlerinin, sarsıntılarının ve sıkıntılarının- sesi olmuştur.

Çalışmamızda on dördüncü asırla on dokuzuncu asır arasında yaşamış yüzden fazla şairin divanı, sekiz şiir mecmuası ve otuz kadar tezkire taranmış, konuyla ilgili bazı makaleler incelenmiştir. Mesneviler ise çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Şiir metinlerine makale hacminin elverdiği çerçevede yer verilmiş, genellikle sınırlandırılarak alıntı yapılmıştır. Elde edilen veriler metin inceleme yöntemiyle değerlendirilmeye, şiir metinleri de kronolojik bir sırayla ele alınmaya çalışılmıştır. Böylelikle vebanın klasik Türk şiirine yansısıyla ilgili olarak –bütünüyle olmasa bile-genel çerçevesi ve içeriği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. Adlandırma, Benzetme ve Divan Şiiri Tarihi Bağlamında Veba

Veba toplumda salgın hastalık olarak yaşandıkça şairlerin de ilgisine takılmış, bazı şairlerin ise çoluk çocuklarının veya aileden yakınlarının ölüm sebebi olmak bakımından hayatlarında silinmez acılar ve izler bırakmıştır.

Beldeleri, ülkeleri, kıtaları kasıp kavuran veba illetinden tarihin bazı dönemlerinde bazı memleketlerde nüfusun üçte ikisine varan oranlarda ölümlerin yaşandığı nakledilir (Akyay 1974: 211). Bu denli yıkıcı ve öldürücü bu salgından etkilenenler arasında çok sayıda şairin olması da kaçınılmaz olmuştur. Edebiyat kaynaklarımız hastalığa

maruz kalan bazı şairlerin varlığından söz eder. Kaynaklarda vebaya yakalanan veya öldükleri belirtilen bazı şairler şunlardır:

Şeyh Cemâl Efendi (1493), Fahrî (1540), Fuzûlî (M. 1556), Ziyâî (1584), Riyazî (İstanbul), , Arşî (Çâkî) (1570), Birgivî (1573), Azmî (1583), Müttakî (1584), Abdülkerim bin Mehmed (1574), Sun'î (16. Asır), Gazâyî (1607), Âtufî (1607), Nesibî (1612), Mehmed (1615), Niksârî (1616), Edibî (1617), Hibrî H. 1025, Bahadır Giray-Rezmî (1640), Fahri Çelebi (1645), Fehim-i Kadîm (1647), Zamirî (1648), Âsımî (1675), Şâmî (1680), Sükkerî (1686), Reşîd (1687), Nûrî (1688), Fâ'izî (1689), Sa'dî Çelebi (1693), Belîğ (1706), Muhlis Dede (1712), Mehmed Çelebi (1704), Devletî (1705), Azîm (1712), Mâdih (1718), Âtîf (1743), Mehmed Hamid Beğ (1778), Hasan Hüsnü Efendi, El-Hac Mehmed Fahreddin Efendi (1762), Kırımî Rahmî (1751), Şem'î (1758), Reşîd Mustafa (1760), Re'fet (1765), tâYİB (1773), Hâmid (1778), Hıfzî (1798), Me'âbî (1799), Zâkî (1809), Sümbülzade Bâkî (1812), Revnâk (1812), Mehmed Re'fet (1813), Mütercim Âsım (1819), Hayret (1824), Cevdet (1831), Nuh Necib Beğ (1836), Hâlid (1827), Zîver (1829), Hâlis (1837). Bu ölüm tarihleri dikkate alındığında veba virüsünün sık aralıklarla belde belde dolaşıp varlığını insanlar üzerinde hissettirdiği ve esasen hayattan neredeyse hiç çekilmediği anlaşılmaktadır.

Vebâ hastalığına işaret etmek üzere divan şairleri veba ve ta'un kelimelerini kullanırlar. Esasen veba bulaşıp yayılan her hastalığın ortak adıdır. Buna göre her taun vebadır ancak her veba taun değildir (Varlık, 2011: 175). Ne var ki ta'un ve veba kelimeleri zamanla iç içe geçmiş ve halk ağzında mana ayrılığı ortadan kalkmıştır. Ayrıca veba için yumurcak ve veba olmayı kastetmek için mat'un ve vebadan ölmek için de zarf olarak mat'unen kelimeleri kullanılır. Aşağıdaki şiirlerde ve tezkirelerden alıntılarda bu kelime kullanımları sıklıkla geçmektedir. Bunlardan başka şairler çoğu zaman hastalığın adını vermeden mecaz, teşhis, teşbih veya istare gibi sanatlar yoluyla vebaya alakalı durumlara dikkat çekerek salgından söz ederler.

Ta'un kelimesi Arapça sövme, yerme, ayıplama ve kınama manasına gelen ta'n kökünden gelir (Devellioğlu, 1995: 1031). Çoğulu tevâ'indir. Kelime bazen şairlerce kök ilgisiyle beraber kullanılmıştır. Örneğin Kara Fazlî rakibin aşk ehlini kınamasını vebaya benzetir. Bunu yaparken ta'un (veba) kelimesinin türetildiği ta'n kelimesiyle ilişkilendirir:

Ta'n-i ta'unından ağyârın kırıldı ehl-i 'ışk
Serverâ ol itleri kır kim ola def'-i riyâ (Özkat, 2005: 299)

Kelimenin bu kök-müştak ilişkisi tezkire yazarları tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin Ramiz, on sekizinci asırda vebadan

can veren şair Feyzullah Nâfiz'in ölüm sebebini naklederken bu ilgiyi kurar: "... ta'ne-i ta'ûndan binâ-yı cism-i nâziki mütezil ü inhidâm ve hitâb-ı emr-i 'irci'î'ye imtisâl ile sadr-ı cinâna hırâm buyurup..." (Erdem, 1994: 274).

Vebâ hastalığının belirtisi olarak çoğu zaman insanların koltuk altlarında, kasık bölgelerinde veya boyun kısımlarında, yani lenf bezlerinin yoğunlukla bulunduğu bölgelerde yumru şeklinde tümörler çıkar. Bu sebeple halk arasında hastalığa yumurcak adı da verilmiştir. Kimi şairler vebanın koltuk altındaki belirtilerini sanatsal ifadeyle teşbih aracı olarak kullanmışlardır. Şair Mesihî masumların vebaline girmeyi vebanın halkı kırıp geçirmesiyle ilişkilendirir:

Ger yâr-ı şâhun n'ola ey nev-cevân sakın

Girme vebâle kırma bu halkı vebâ gibi (Kıran, 2011: 219)

Tabî-i Dânişmend, koltuk altında çıkan veba çibanı ile rakipler arasında benzetme ilgisi kurar. Rakip sevgiliyi nerede bulsa koltuğuna girip götürmek ister. Tıpkı şehre giren ve halkı kırıp geçiren veba mikrobunu gibi...

Koltuklar ol nigârı 'adû kanda kim bulur

Bir şeh'r olmaz ey gönül anun vebâsı yok (Atik Gürbüz, 2018: 521)

Ravzî (ö. 1600'den sonra) rakibin haset dolu halini en büyük vebaya teşbih ederken onun da bir an önce koltuğunda çiban çıkarak veba olmasını temenni eder:

Tâ'ûn-ı ekber oldı bize göreyin hasûd

Çak koltuğında çıkara şâlla vebâları (Aydemir, 2017: 396)

Nev'izâde Âtâyî (ö. 1635), Sekbânzâde Hüseyin Çelebi'nin ölümüne yazdığı mersiyede koltuk altında beliren veba çibanını Hüseyin Çelebi'yi cennet seyrine götürmek üzere koluna giren bir kişiye teşbih etmiştir:

Altun üsküfle şem' idi gûyâ

Nâ-geh ana tokındı bâd-ı fenâ

İtmege seyr-i gülşen-i cennet

Girdi gûyâ ki koltuğuna vebâ (Karaköse, 2017: 133)

Osmanzâde Tâib (ö. 1724), İstanbul'da vebayla beraber görülen kıtlığı vafsettiği şiirinde fakir fukaranın vebaya yakalandığında koltuk altında çıkan tümörü somun ekmeğe benzeterek sevindiğini dile getirir:

Cümle eşyâ bahadadır şimdi

Sirkeden gayrı yok rahîz aslâ

Koltuğunda somun sanup sevinir

Bir fakir olsa mübtelâ-yı vebâ (Yatman, 1989: 42-43)

Ladikli Feyzullah da (ö. 1767) veba çıbanını koltuk altına giren bir şahıs veya nesneye teşbih eder:

Girdi gûyâ ki koltugına vebâ

Ana zehr oldı içdüğü pâ-zehr

Şairlerin vebaya dair koltuk altı çıbanından başka teşbihleri de vardır. Salgın olarak görüldüğü çağlarda en amansız ve en ciddi yayılım etkisi gösteren bu hastalık şairlerce büyük çoğunlukla olumsuz sıfat ve çağrışımlarla zikredilmiş ve teşbihler de bu yönde olmuştur. Şair Ahmedî (ö. 1410'dan sonra), dünya hayatını ve havasını ölümlü yönüyle veba hastalığına benzetmiştir:

Dünyâ hevâsı aslı vebâdur suyu maraz

Olmasun aldaya seni bu âb u bu hevâ (Akdoğan, 2017: 13)

Şair Ahmedî methiye düzdüğü Emir Süleyman'ın hışmını kahredicilik yönüyle vebaya benzetir. Beyitte tâ'ûn-ı vebâ tamlamasıyla veba kelimesinin salgın manası da dikkate alınmıştır:

Bu tâhûn-ı felek altında hışmı

İricek hasma tâ'ûn-ı vebâdur (Akdoğan, 2017:87)

Muvakkitzâde Pertev ise irfan meclisindeki cahil kişiyi vebaya benzetir:

Rind ü zâhid misl-i şîşeger ü dîvâne

Bezm-i 'irfânda nâ-dân dahi tâ'ûn gibidür

2. Şairlerin Hastalığa Bakışlarında İnanışların Etkisi

Asırlar boyunca bütün dünyayı kasıp kavuran ve uğradığı beldelerde zaman zaman nüfusun üçte ikisini kırıp geçiren veba hastalığına halkla beraber şairlerin olumsuz nitelemelerinin yanı sıra inanç bakımından tevekkül, tefekkür ve kefaret olarak bakıldığı da vakidir. Batı dünyasında kara ölüm olarak adlandırılan veba (taun), esasen Müslümanlar arasında da bela ve keder, bazen halkın veya yönetenlerin yanlış eylemlerinin, kötü ahlakının müstehakı olarak da değerlendirilmiştir. Hastalığa bakışın dini inanç yönüyle ilgili olarak bazı ayet, hadis ve inanışların izlerine şiirlerde de rastlanır. Söz konusu ayet ve hadislerden bazıları şunlardır: “Hastalandığında şifayı veren Allah'tır.” (Kur'an/Şuârâ-80), Muhakkak ki biz sizi korkuyla, açlıkla ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. O sabredeneri müjdele! Onlar ki başlarına bir musibet geldiği zaman: “Biz Allah'a aidiz. Ve sonunda ona döneceğiz.” derler (Kur'an/Bakara 155-156). Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir (Müslim, Zühd-10). “Taundan ölen şehittir.” (Müslim, İmâre 166). Bir Müslüman'a herhangi bir musibet, bir sıkıntı, bir keder, bir üzüntü, bir eziyet, bir gam dokunursa, hatta kendisine bir diken bile batarsa, mutlaka Allah bunları onun günahlarına kefaret yapar.” (Buharî, Marda,1; Müslim, Bir, 52).

Bu ayet ve hadisler genelde hastalık özelde ise veba hastalığına bakışı inanç bakımından yansıtmış ve şairlerce de şiirlerde zikredilmiştir.

On dördüncü asır şairi Şeyyad Hamza “Veba Kasidesi”nde vebayı bela ve sıkıntı, aynı zamanda kader olarak görür:

Bugün yetmiş iki millet içinde
Belâ vü mihnet ü renc ü kırândur
Ecel nolur ki tekdîr-i ezeldür
Vebâ nolur kazâ-i âsumândur (Akar, 1986:3)

Şeyyâd Hamza başa gelen musibetlerin sebepsiz olmayacağı düşüncesinden hareketle halkın Allah’ı ve ahireti unutmaması, insanların olumsuz fiilleri, yöneticilerin zulmü, zenginlerin fakiri gözetmemeleri, kardeşlerin kardeş hakkına girmeleri, evlatların ana baba hakkı gözetmemeleri, şeyhlerin ve müritlerin ikiyüzlülükleri gibi sebeplerin veba salgınına sebep olduğunu ifade eder:

Melikler zulmıla illeri yıkdı
Anun içün vilâyetler vîrândur
(...)
Ne oğlanun atasından udu var
Ne kardaş birbirine mihmândur
Şeyih zerrâk müridleri münafık
Hâcılar hacına hod peşimândur (Akar, 1986: 3-4)

Özelde veba genel olarak hastalığa mümin nazarıyla bakmanın en belirgin örneklerinden biri Filibeli Vecdî’nin Hafizzâde Efendi’nin vebaya yakalanması münasebetiyle yazdığı kıt’a nazım şeklindeki şiirinde görülür. Şair, kişinin hastalığa yakalanması sonrasında şifa bulmasını büyük bir nimet; hastalık sonucu ölümü de hayatın dengesi, kaderin gereği ve Allah’ın nimeti olarak görür.

Vecdî, şiirine hastalık ve şifa üzerine değerlendirmeleriyle başlar. Buna göre hasta iken şifa bulmak büyük bir nimettir. Özellikle de yaşlılık vaktinde ve gurbet elde kınanasi taundan kurtulmak. Böyle bir durumda daima Allah’a şükredip onu anmak gerekir.

Hak budur kim ‘azîm ni‘metdür
Hasta iken kişi şifâ bulmak
Siyyemâ pirlıkde gurbetde
Ta‘n-ı ta‘ûndan halâs olmak
Vâcib oldu hakîm-i lem-yezele
Dâ‘imâ şükr ile senâ kılmak

Filibeli Vecdî, İslamî inanışta yeri olan “Allah sevdiği kullarına keder verir.” anlayışını dile getirir ve buna örnek olarak da Hz. Muhammet’in hayattayken çektiği sıkıntıları hatırlatır. Bu durum esasen başta Fuzûlî’nin Hadikatü’s-Süedâsı olmak üzere maktel-i Hüseyin türü eserlerde, nasihatnamelerde, hikmet türü metinlerde ve

tasavvufî edebiyatta da sıklıkla işlenmiştir. Vecdî, veba gibi bir hastalıktan sonra iyileşmekle kişinin hayata yeniden döndüğünü, hastalıkla suçunun bağışlandığını, Allah'ın lütfuna ve ihsanına layık görüldüğünü ifade eder. Vecdî, ölenlere rahmet kalanlara sağlık diler. Ölümün de Allah'ın hediyesi olduğunu ama sıhhate ermenin daha latif görüldüğünü ifade ettikten sonra “Dünya, mü'minler için cehennem, kâfirler için cennettir” hadisine telmihte bulunur. Buna göre ölümle kişi adeta zindandan kurtulur. Ayrıca şiire diar metinde geçen kayıta “İstanbul'da merhûm Hâfız-zâde Efendi mat'ûn oldukda dinmişdür.” İbaresini yer alır.

Sevdigine belâ virür Allah
Gör ne çekdi habîb-i hazret-i Hak
Yeni başdan cihâna geldün sen
Sana oldı hayât-ı nev-mülhak
Maraz ile suçun bağışlandı
Lutf u cûd itdi vâhib-i mutlak
Giden âdemlerüne rahmet ola
Kalana sahn-ı sıhhat ola turak
Gerçi kim mevt tuhfe-i Hak'dur
Sıhhat ammâ latîfdür el-hak
Dürlü dürlü belâda olsa kişi
Cân virür sıhhate kalınca ramak
Dünye zindânıdur Müselmân'un
Habsden hoş degül midür çıkmak (Kavruk ve Selçuk,
2017: 172)

Vecdî, ölümün dünyadan göçün şartı olduğunu, ölümün yokluğu durumunda ömrün de çekilmez bir hal hatta en rezil şey olacağını, otururken de ayaktaiken de sürekli bir dayanağa ihtiyaç duymanın sıkıntısını dile getirir.

Mevt olupdur velik şart-ı hurûc
Kimse irmez bu ni'mete aylak
Ölüm olmasa kâr müşkil idi
Erzel-i 'ömre irişüp kalmak
İttikâ idesin oturdukda
Yürür oldukda lâzım ola tayak

Vecdî'ye göre dostlarının hasta olmasına sevinenler ancak din düşmanı ahmaklardır. Bu kişiler kendi hallerinin çok iyi olduğunu ve sanki hiç ölmeyeceklerini düşünürler. Hâlbuki kişinin evveli beşik, sonu mezarıdır. Yoksa yüce tahtlar ve çardaklar değildir. Dünya hayatında daima ölümü düşünmek gerekir. Şair sonra kendisine seslenerek Allah'ın verdiği her şeye razı olduğunu ve isyana hakkın

olmadığını ve ahiret hazırlığı yaparak Allah'a teslim olmak gerektiğini ifade eder.

Hasta olduğına ahıbbânun
 Sevinürmüş 'aduvv-i dîn ahmak
 Sanasın kendüsi müsellemdür
 Ebedî görmese gerek toprak
 Evvelün mehd ü âhirün ola lahd
 Sana lâzım mıdur yüce çârdak
 Yerün üstinde cism yürürken
 Yerün altını eyle câna yatak
 Vecdiyâ emr-i Hakk'a râzıyuz
 Hâşa kim yok diye ya dil ya tudak
 Sa'y kıl nâşitât ile çıka rûh
 Yemedem nâzi'ât eliyle çomak
 (...)

(Kavruk ve Selçuk, 2017: 173)

On yedinci asır şairlerinden Fevzî (ö. 1678'den sonra), Çehrin Seferi dönüşünde kızlarının ve hanımının vebadan dolayı öldüklerini öğrenir. Ona sabah vakti haber getiren kişi ah ederek kızlarının öldüğünü söylemiştir. Fevzî bunun üzerine haberciye ah etmemesini, bunun edebe uymadığını, kadere boyun eğip Allah'ın hükmüne tabi olmak gerektiğini ifade eder. Haberci bu kez de Fevzî'ye hanımının da vebadan öldüğünü ve geriye sadece oğlunun kaldığını ifade eder. Fevzî, bunun üzerine inanmış bir mümin edasıyla Allah'a hamdederek ve dünyevî yükünün hafiflediğini dile getirerek tarih düşürür:

Peyâm ile gelüp kâsid-i sheergâh
 Didi vaz'-ı felekden olsan âgâh
 Didüm hayrola didi hayrdur lîk
 Memâlik-i benâtun gitdi heb âh
 Didüm âh eyleme terk-i edebdür
 Kazâya râzıyuz el-hükmü li'llâh
 Benâtun defni nev'-i mekremetdür
 Memâlîki de ta'vîz eyler Allâh
 Didi ehlün de gitdi şimdi ancak
 Bir oglun kaldı heft-deh mâha çün mâh
 Didüm hamd iderek ey Fevzî târîh
 Hafiflendi yüküm el-hamdü-li'llâh (1089) (Kaplan, 2019: 197)

Fevzî'nin ailesinin neredeyse tamamını kaybetmesi neticesinde aldığı haber karşısında bu denli metin davranıp davranmadığını ve gerçekten bu tarih kıt'asını hadisenin sıcaklığı içinde yazıp yazmadığını bilmek mümkün değildir. Ne var ki kadere ram olup ölüme sabır, iman ve tevekkülle yaklaşma hali İslam inancında hayatın ve dünyanın faniliğini idrak eden her kişiden beklenen bir yaklaşımdır. Fevzî'nin

veba kaynaklı bu ölüm hadisesinden ötürü yazdığı şiiri tamamen kurgusal olsa bile inanmış kişiden beklenen bir duruşu yansıtmaktadır.

Vebâ'nın halkın ve yönetenlerin tutumundan kaynaklandığı ve âdil ve iyi yöneticilerin devrinde felaketin olmayacağı düşüncesini dile getiren şairlerden Diyarbakırlı Lebîb, Rakka beylerbeyliği görevine atanan Mehmed Paşa'yı tebrik kastıyla yazdığı altmış dört beyitlik kıt'a-i kebiresinde Paşa'nın bu göreve gelmesinden sonra halkın talih yıldızının parlamadığını, gamlı günlerin geride kaldığını, veba ateşiyle küle dönen halka Allah'ın bu vâliyle ödül verdiğini ifade edip H. 1176 (M. 1763) senesi için tarih düşürür:

Necm-i idbârı selîm oldu kırân-ı gamdan⁵⁷⁵
Her musibetden emîn oldu rehâ buldu rehâ
Halkı hâkister-i nîrân-ı vebâ olmuş idi
Öyle vâliyle mükâfâtını halk etdi Hudâ
(...)

Kıldı bir çâkerin ol pâdişeh-i Cem-mesned
Rakka beglerbegisi nâmı Mehmed Paşa 1176 (Kurtoglu,
2017: 205)

Lebîb'in tamamen methiye tarzında ve abartıyla tavsif etmesine binanen tarih düşürdüğü yıl olan 1763 senesi Diyarbakır ve çevresinde yaşanan büyük veba salgının bittiği yıldır. Bu bölgede 1712 ve 1762 yıllarında vebayla beraber yaşanan kıtlık sonucunda çok sayıda insanın hayatını kaybettiği bilinir (Göyünç, 1994: 468).

19. asrın maktûl şairlerinden Keçecizade İzzet Molla da (ö. 183) H. 1277 (M. 1812) senesinde yaşanan salgından dolayı bu yılın veba yılı olduğunu belirtir ve bunun Allah'ın emriyle vuku bulduğunu, vebadan ölenlerin şehit sayılacağı hadisinden hareketle ölenlerin de cennete gideceğini belirtir:

Havâyı eyledi tesmîm bir ufûnet ile
Bekâyâ bir nice mihmân savdı çarh-ı le'îm
Bu yıl ki sâl-i vebâdır gidip bi-emrillâh
Bu ismle nice âdem olur cinânda mukîm
Yazılsa her birine el verir şu târîhim
“Na'îm-i cenneti kıldı Makâm-ı İbrâhîm” (Ceylan ve Yılmaz,
2005: 330)

Vebayla ilgili bu dinî inanışlardan başka sağlıkla ilgili bazı beyitler de mevcuttur. Ahmedî, Emir Süleyman Şah hakkında yazdığı kasidesinde yakutun veba hastalığına iyi geldiği inancını dile getirir:

Peleng zahmına bevl eyledüğü muş nedür
Vebâyâ olduğu yâkût dâfi'-i âsâr (Akdoğan, 2017: 60).

Nigârî Dîvânı'nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış 521 beyitlik bir çaynâme manzumesi mevcuttur. Bu mesnevîde çaya,

semavere ve bazı gıdalara dair türlü özellikleri vasfeden şair çayın vebaya iyi geldiğini de iddia eder:

Var özge kemâli kim devâdır
Emrâz-ı vebâya hem şifadır

(Bilgin, 2017: 604)

3. Vebayla İlgili Şiir Metinleri

Anadolu'da klasik şiirin henüz ifadeye imkân bulduğu yıllardan itibaren şairler veba hastalığını da şiire konu etmeye başlamıştır. Şeyyad Hamza ve Ahmed Fakih şiirlerinde vebayı dinî-toplumsal açıdan ele alan ilk şairlerdendir.

Türk şiirinde veba salgınını şiirine konu edinen ilk şairlerden biri Şeyyad Hamza'dır. Onun kaside nazım şekliyle kaleme aldığı kırk dokuz beyitlik şiiri vebayla beraber ölüm temi etrafında yazılmıştır. Esasen bu durum Şayyâd Hamza'nın kızının vebadan ölümüyle de ilgilidir. Şeyyad Hamza'nın kızı Aslı Hatun şiirde zikredilen H. 749 (1348) yılında vebadan hayatını kaybetmiş ve bu durum halk arasındaki diğer ölümlerle beraber Şeyyâd Hamza'yı derinden etkilemiştir (Akar, 1986: 7). Şeyyad Hamza'nın bu şiiri trajik içerikli bir lirizm; aynı zamanda ölümden dersler çıkarmayı telkin edecek mahiyette didaktizm içermektedir. Şeyyad Hamza şiirine ölüm hadisesinin çok sık vuku bulmasına işaret ederek başlar. Bu durumu kıyamet alameti gibi görür.

Müsülmanlar meğer ahir zamândur
Kıyâmet mi kopar (bu) ne nişândur
Alametler belürdi dürlü dürlü
Gelün tevbe kılalum ki hemândur

Şair altıncı beyitten itibaren veba hadisesinin sebep olduğu acıyı, halkın yaşadığı trajediyi canlı tasvirlerle kaleme alır. Bu hastalıktan kaynaklı ölümlerin ardından kimi oğul deyip yaka yırtar, kimi kardeşinden ötürü ah u efgan eder. Kimi babasına, kimileri kızına ağlar. Kimi babasının kucağında kimisi anasının eşiğinde can vermiştir:

Bugün yetmiş iki millet içinde
Belâ vü mihnet ü renc ü kırândur
Ecel nolur ki tekdîr-i ezeldür
Vebâ nolur kazâ-i âsumândur
Kimi oğul diyü yırtar yakasın
Kimi kardaş diyü âh u figândur
Kimi babacugum diyüben ağlar
Kimi kızcugazından ayrılındur
Kimi ata yüzine baka gitdi
Kimi ana derinde cân verendür

Şeyyad Hamza ön dördüncü beyitten itibaren ölüm merasimi ve mezarlık tasviri yapar. Tabutlar at misali halkı mezara taşır. Sabah vakti

mezarlık adeta mahşer yeri gibidir. Herkes ah edip inlemektedir. Gencecik insanlara bir ev (mezar) donatmışlardır; ancak yiğitler toprak altındadır. Mezarların üstü yeşilli kızılı gelinciklerle süslenmiştir. Analar bu elemle kara, babalar mavi (gök) giyinmiştir. Kimi kocasına kimi karısına ağlar. Nergis gözlü ay yüzlü yiğitlerin yüzleri gül renkli ve erguvanîdir. Ağzları açılmaz. Şirin sözlü ak yüzlü yiğitler artık mezarlığa misafir olmuştur. Ak tenler kara toprak içinde yatıp durmaktadır:

Ağaç at başı yok âdem ayaklu
Taşur sinleye bu halkı revândur
Sabahın sinleye var kim göresin
Kıyâmet mi kopar yohsa tufândur
Ah u derd ü figân u zâr-hasret
Guristân toptolu na' râ-zenândur
Tonatmışlar yigiticükler sinini
Velî tenleri toprakda nihândur
(...)

Analar kara geymiş atalar gök
Yürekler başlu gözler tolu kandur
Kimi güyecüğü hasretinden
Kimi gelincüğünden ayrılındur
(...)

Ol ak tenler döşenüp şöyle yatur
Kara toprak içinde dermeyândur

Şeyyad Hamza, sonraki birkaç beyitte ölenlerin dünya kaygısından kurtulup ahirette kendi hesapları içinde kaldıklarını, kara toprak içinde çürüdüklerini, İran ve Turan şahlarının bile ölümden sonra kuru bir kafatasından başka bir şeylerinin kalmadığını, kimseye iki pulu layık görmeyenlerin mallarının bedava yendiğini nakleder. Şair otuz üçüncü beyitte:

Gelün hakka dönölüm iy halayık
Ki vakt-i külli men 'aleyha fândur

beytiyle bir yandan nasihate başlarken diğer yandan veba illetinin oluş sebeplerini yapılan bazı kötü fiillere bağlar. Esasen bu düşünce türlü bela ve sıkıntılara maruz kalan Müslüman tebaanın ve de dolayısıyla şairlerin çoğunun nefis sorgusudur. Buna göre yönetenlerin zulmü, beldeleri viran etmiş, beyler yoksula yardım etmek şöyle dursun emirlerindeki rençberlere pehlivan kesilmiştir. Oğlan, babasına; kardeş, kardeşine fayda gözetmez olmuştur. Şeyhler ikiyüzlü, müritler münafiktir. Hacılar kendi hacc edişlerine pişmandır. Aynı mahallede komşunun biri öldüğünde diğeri mutludur. Bu haldeyken kişi, öldüğünde din ve imanından başka yoldaşı olmadığını bilmelidir. Bu

sebeple Hak'tan yardım dilenmelidir. Ezeli ve ebedi olan sadece Allah'tır. Şeyyad Hamza daha sonra Allah'tan af ve mağfiret diler ve şiirin tarihini verir.

Yidi yüz kırk tokuzında Resûl'ün

Vebâ geldi halâyıka 'ayândur H.749 (1348) (Akar, 1986: 3-4)

14. asırda yaşayan şairlerden biri olan Ahmed Fakih, dünyanın geçiciliği, feleğin vefasızlığı, hayatın faniliği ve ölümün mutlaklığını işlediği seksen üç beyitlik Çarhname'sinde öğretici uslubuyla nasihat ederken vebanın nice masumların canını aldığı ifade eder. Beyitte gözünle gördün demesine bakılırsa Ahmed Fakih bu salgına bizzat şahitlik etmiştir:

Gözünle nece gördün e uslu

Ki ma'sûmlar kırılmışdur vebâdan (Mansuroğlu, 1956: 50)

Gelibolulu Mustafa Ali (ö. 1600), yaşadığı devirde hayli etkili olan veba hastalığını birkaç şiirinde ele almıştır. Toplumsal hadiselere ve içinde yaşadığı ortama karşı kayıtsız kalamayan, bu hali de şiirlerinde yansıtan Âlî, öyle anlaşılıyor ki veba salgınından hayli etkilenmiştir. Divan'ındaki bir kasideyi sadece veba ve yıkıcı tesirlerini dile getirmek üzere kaleme almıştır. Bu da kaside nazım şekli için genellikle tercih edilmeyen bir durumdur. Âlî, kasidesinin başlığını (Der-hikâyet-i İstîlâ-yı Vebâ) da içerikle tamamen uyumlu olarak yazmış; başlıktaki "hikâye" kelimesine uygun olarak veba salgınının yıkıcı etkilerini geçmiş zaman kipiyle ve türlü benzetme ilgileriyle nakledip vafetmiştir.

Mustafa Âlî'ye göre kılavuzu kavurucu çöl rüzgârı olan veba ateşi adeta çile ve keder seli olup nice canları toprağa düşürmüştür. Varlığın unsurları bir olup insanoğlunu yok etmeye azmetmiştir. Bu sele benzer salgın Allah'ın kahrı olup binlerce hâneyi viran etmiştir. Âlî, veba ile yakıcı ateş arasındaki benzerlik ilişkisini sonraki beyitlerde de sürdürmüş, yaşlı insanların kanlı gözyaşlarını veba ateşinin koruna benzetmiştir. Veba adeta görünmez bir ordu gibi sürekli gezinmektedir. Halkın ahları göğe yükselmekte, ayrılık ateşiyle yanan evler küle dönmekte, niceleri öksüz kalmaktadır. Veba adeta rüzgârla uçan lalenin yaprağına benzeyen başları almış geriye üstündeki külahları kalmıştır. Devrin belası olan veba ile gencecik fidana benzer yiğitler ve taze meyveye benzer çocuklar toprağa düşmüştür. Veba ateşi küçük büyük demeden herkesi kırmış, ocaklara dert ateşi düşürmüş, deniz kıyısı olan yerler (İstanbul) adeta yanıp tutuşarak yanar adaya dönmüştür. Denizler içindeki üzeri buharlı bir diyar (İstanbul), elbette ölüm girdabına dönecekti. Buradaki tabutlar adeta denizdeki gemiler gibi sıralanırken yok edici sarsar rüzgârıyla devrilip batan gemilere dönerler. Âlî, son

beyitte nüfus (nefisler) kelimesine çoklu anlam yükleyerek hem şehrin kalabalığına hem de bu kalabalığın nefsi arzularının çokluğuna işaret eder ve böyle bir belde halkının vebayla kederlenmesinin olağan olduğunu ifade eder:

Nâr-ı vebâ ki bâd-ı semûm oldu reh-beri
Hâk itdi seyl-i renc ü 'anâ niçe bin seri
Semt-i fenâda 'unsur-ı çâr ittifâk idüp
Mahv eyledi beşer gibi pâkîze peykeri
Çok hân mâna koydı sular seyl-i kahr-ı Hak
Bin dûdmâna dökdi bir ednâ şerer-şeri
Mâtemgerâmı garka-ı hûn-ı sirişk olan
Ma'nide oldu âteş-i tâ'ûnun ahkeri
Kan ağlayup gezer o hicâb ile dem-be-dem
Anun 'aceb mi halka görünmezse leşkeri
Göklerde dûd-ı âh dikildi direk direk
Besbellü oldu halka vebâ odmun yiri
Gitdi 'ıyâli kaldı kül öksüzleriyle zâr
Nâr-ı firâka yandı hezârân ocağ eri
Bir jâledür ki lâle gibi kapdı rûzgâr
Serlerden arta kalma külâh-ı mücevheri
(...)
Döndi Yanar Ada'sına ta'ûn cezîresi
Yandı tutuşdı lücce-i deryâ iken yiri
Etrâfi bahr u üstü buhâr olsa bir diyâr
Gird-âb-ı mevt olur anun elbette kışveri
Nâr-ı vebâ içinde firâzende dûd-ı âh
Cem'iyet-i musîbetün ol gibi micmeri
Tâbutlar tonandı muharrik düşüp vebâ
Bahr-ı fenâ tonanmasının esdi sarsarı
'Âlî şu yir ki garka-i bahr-ı nüfûs ola
Gâhî 'aceb mi olsa vebânun mükedderi (Aksoyak, 2017: 364)

Gelibolulu Mustafa Âlî, İstanbul üzerine yazdığı bir başka kasidesinde şehre dair olumlu ve olumsuz çağrışımlar içeren intibalarını benzetmelerle aktarırken şehrin padişahın hışmına maruz kalanların kanıyla çiğir kanı deryasına döndüğünü veba salgınının başgösterdiği zamanlarda ise bu deryanın zehirden bir okyanus halini aldığını ifade eder:

Dirin İstanbul'a ben ehl-i nazar deryâsı
Kesret-i nâsa nazar nev'-i beşer deryâsı
(...)
Günde bin şahsı kesüp kanını bahr itmek olur

Hışm-ı şeh demleri husrân u hatar deryâsı
Emr-i Hak ile vebâ demleri geldükde hemân

Lücce-i zehr olur ol hûn-ı ciger deryâsı (Aksoyak, 2017: 377)

Âlî'nin Sinan Paşa'ya kıt'a-i kebire nazım şekliyle yazdığı “bol” redifli mektubunda da İstanbul'da yaşanan vebaya yer verdiği görülür. Âlî, İstanbul'da gıda kıtlığı yaşandığını ve bu yoklukla halkın öldüğünü; her şeyin az vebanın ise bol bulunduğunu belirtir:

Zâd u zevâde killeti öldürdi halkı hep

Her nesne nâdir anda fe-emmâ vebâsı bol (Aksoyak, 2017:1283)

Gelibolulu Mustafa Âlî, vebanın hayli etkisinde kalmış olmalı ki İstanbul'da yaşanan veba salgınını bir gazelinde de konu etmiştir. Âlî bu gazelde vebayı bela yağmuruna bedenleri çürüten kara toprağa, gül bedenlere giyilen kara çula ve bela bulutundan yağın ölüm dolusuna benzetmiştir:

Eşbâha reh-güzâr-ı eceldür çü her yolu

Dâr-ı vebâ-medâr-ı fenâ bil Sitanbul'ı

Çok cism-i dâğdârı çüritdi o tîre hâk

Harcandı nakd-i 'ömri gibi akçalı pulı

Yağdı tegerg-i hâdişe top-ı kazâ gibi

Gûyâ ki kellelerle zemîn oldu toptolu

Şeb-diz-i dûd-ı âh ile gül-gûn-ı hûn-ı eşk

Ay niçe şeh-süvâra giyürdi kara çulı

Mâ-beyn-i cism ü câna bürüdet bıraktı çerh

'Âlî vebâdan ebr-i belâ yağdurup toli (Aksoyak, 2017: 1213)

Âlî, başka bir kıt'asında da İstanbul'da yaşanan kıtlığa vebanın da eklendiğini, halkın kiminin açlıktan kiminin vebadan kırıldığını, vebaya söz geçiremeyen hastaların çaresizce ağzı kapalı yattığını ve acıyla çabuk çabuk söyleşen vebanın halkı konuşturmayıp kırıp geçirdiğini ifade eder:

İstanbul'un oldu kahtı gâlib

Halkun kimi aç u kimi mat'ün

Gördi ki vebâya kahta söz yok

Dem-beste yatur marîz-i mahzûn

Acıyla acullu söyleşürken

Söyletmedi kırdı halkı tâ'ün (Aksoyak, 2017: 1262)

16. asırda yaşayan Çorlulu Zarifi (ö. 1604'ten sonra) bir veba salgınında önce iki oğlunu ardından da iki torununu kaybeder. Zarifi, evvela iki oğlunu kaybetmenin verdiği acıdan duyduğu teessürü hali terci'-i bend nazım şekliyle yazdığı bir mersiye ile kaleme alır. Zarifi *Rahatu'l-Ervâh* adlı eserinde yaşadığı acıyı şöyle dile getirir:

Çün bu kitâb-ı rûh-bahşun nazm u inşâsın tamâm ve ketb u imlâsın itmâm idüp cânımdan ziyâde sevdüğüm ve hüsn-i dil-âvizlerin görmege oddüğüm oğullaruma ta'lim ve püserlerüme tefhîm idüp semt-i inşâyı inhâ ve tarz-ı eş'ârı ibnâ iderken nâgâh ol iki kaşı yâlarun tir-i ecel kadlerin kemân ve şemşir-i mevt tenlerin bi-cân eyledükde gam-ı hezâr ve elem-i bisyâr ile bu terci'-bendi inşâ ve zeyl-i bâb-ı 'ışkda ketb u imlâ eyledüm ki nâmları rûz-ı haşre ve isimleri yevm-i nesre dek anılmağa badi ola. (Taşkın, 2009: 10)

Zarifi bu mersiye de evlat acısı yaşayan bir babanın hâlet-i ruhiyesi içinde ve klasik şiirdeki mersiye geleneği çerçevesinde önce feleğe sitem edip onun iki oğlunu elinden alarak mekânlarını mezar eylediğini ve kendisini de inlettini, gece gündüz kanlı gözyaşları akıtarak gözyaşı yıldızlarını yüzünün çarkında seyyare gibi gezdirdiğini, felekle yüzü arasında ilişki kurarak ifade eder:

Bir iki gün dönüp üstüme bu çarh-ı devvâr
Kıldı âb iki kamer-rû püsere bir mikdâr
Ra'd-ı gerdûn gibi itmek için âhir beni zâr
Tenlerin bî-fer idüp yirlerini kıldı mezâr
Yummayup dîde-i pür-hûnı demi leyl u nehâr
Encüm-i eşki kılam çarh-ı ruhumda seyyâr (Taşkın, 2009: 183)

Bu ilk bentten sonra feleğin kıskançlığını ve çocuklarına kasmı, oğullarının ne denli güzel olduklarını sonraki bendi de içerecek şekilde anlatır. Dördüncü bentte ise Allah'ın takdiri ile halka gece gündüz cevri eden feleğin güneş yüzlü iki çocuğuna da veba kılıcı çekerek onların mekânını mezar kıldığını ifade eder:

Encüm-i mihr u mehe çarhı ki yir kıldı Hudâ
Halka cevri itmededür döne döne subh u mesâ
İki hûrsid-likâma çeküben tiğ-ı vebâ
Eyledi arzı dilâ anlara hâver gibi câ
Yummayup dîde-i pür-hûnı demi leyl u nehâr
Encüm-i eşki kılam çarh-ı ruhumda seyyâr (Taşkın, 2009: 184)

Zarifi henüz iki oğlunun acısı sıcaklığını korurken kızının iki oğlunu, torunlarını da vebadan ötürü kaybeder. Bu durumu da şöyle nakleder:

Hikmetu'llâh bu iki ruh-ı revânumun nâr-ı firâkıyla cânım yanmakda ve dūd-ı dilümle çarh göge boyanmakda iken duhterümün iki nergis-çesm ve gül-ruhsâr ve gonca-dehân ve lâle-'izâr püserlerinin bâd-ı ecel yirlerin hâk ve eşk-i gülgûnla çesmüm nemnâk eyledükde bu tesdîsi vird-i zebân ve bu

mersiyeyi eğlence-i dil ü cân itdüm ki zikr olunur (Taşkın, 2009: 11).

Zarifi'nin bahsettiği tesdis, mütekerrir mısraı olmayan ve beş bentten oluşan bir şiirdir. Bu şiirde ölüm sebebi olarak veba veya tâ'ûn adı geçmez. Zarifi mersiye türüne uygun olarak söz konusu ölümlerden duyduğu acıyı lirik bir dille ifade etmiştir. Yaşadığı acının daimiliğini, yavrularının ölümünü dile getirmesine örnek olarak dördüncü bent aşağıya alıntılanmıştır:

Bir bakımda bilür ahvâlümü erbâb-ı nazar
Mâcerâmı ana şerh eylemedin dîde-i ter
Gird-i gussam beni söyletme virür sana keder
Ya'nî hurrem görüben dime ki yok gamdan eser
Mevt-i cân-pârelerüm acısı dilden mi çıkar
Olsa eczâm eger tagiluben külli gubâr (Taşkın, 2009: 191)

Vebâ üzerine veya veba sebebiyle şiir nazmeden şairlerden biri de On altıncı asır şairlerinden Filibeli Vecdî'dir (ö. 1599). Şairin gazel nazım şeklindeki şiirini veba salgını zamanında kaleme aldığına dair yazma divanda “*eyyâm-ı vebâ ve hengâm-ı 'inâda dinilmişdür*” notu düşürülmüştür. Vecdî tarih düşürmediği için veba salgınının tam olarak hangi sene gerçekleştiğine dair bilgi edinemiyoruz.

Vecdî, bu gazelde veba hastalığına çare bulamayan ve şifalı ilaç yapamayan tabiplere “yuh olsun”, der. Vecdî tabibe seslenerek bu hastalığa derman bulunmadığını, boşa uğrşmamalarını ve afyon ve eftimon otunun etkisinin bulunmadığını, veba hastalığına İbn-i Sina'nın bile şifa bulamadığını ve *Kanun* adlı tıp kitabının da bu konuda faydasız kaldığını ifade eder. Vecdî, veba zamanında afyon almanın yararlı olduğunu, bu sebeple de fiyatının artacağını önceki beyitlerle çelişecek şekilde de zikreder. Vecdî son beyitte çavuşa benzettiği ecelin elinde şeşper silahıyla geldiğini, aksi takdirde elindeki davul tokmağını almanın mümkün olabileceğini dile getirir.

Zahmine çünkü 'ilâc idemedi mat'ûnun
Yuf tabibe dahı hâssiyetine dârûnun
Gel emek çekme bunun zehrine panzehir olmaz
Buna te'sîri yok afyon ile eftîmûnun
Bû 'Alî olsan eger bulmyasın ana şifâ
Şer'e uymaz bilürüz mes'elesin Kânûn'un
Çünkü eyyâm-ı vebâda yemesi nâfi'dür
Korkarın dirhemi dînâra çıkar afyonun
Vecdiyâ şeş-perile gelmeye çâvûş-ı ecel
Almak olurdi elinden meçigün tâ'ûnun (Kavruk ve Selçuk, 2017: 118)

Nev'îzâde Atayî (ö. 1635), Dîvân'ında vebadan öldüğü belirtilen Sekbanzade Hüseyin Çelebi için yazılmış terkib-bent nazım şeklinde bir mersiye mevcuttur. Mersiyede şair klasik mersiye yazma geleneği çerçevesinde ölen kişi ve ölümle ilgili duygu ve düşüncelerini ifade eder. Şiirin dördüncü bendinde Hüseyin Çelebi ve beğ olan kardeşinin vebadan öldüklerine değinilir. Bu kişinin altın üsküf giydiğine bakılırsa yeniçeri olması kuvvetle muhtemeldir. Vebanın koltuk altında çıkmasına işaret edilen şiirde veba kişileştirilmiş ve Hüseyin Çelebinin koltuğuna girerek onu adeta cennet gezintisine götürmüştür. Nev'î, vebadan ölen kardeşleri güle ve taze fidana benzetirken mezara girmelerini de fidanın kuruyup solmasına teşbih etmiştir.

Altun üsküfle şem' idi gûyâ
Nâ-geh ana tokındı bâd-ı fenâ
İtmege seyr-i gülşen-i cennet
Girdi gûyâ ki koltuğuna vebâ
Ana zehr oldu içdüğü pâ-zehr
Şübhe yok oldu pey-rev-i şühedâ
Gitdi yanınca beg bürâderi de
Gül ile sanki gonca-ı ra'nâ
Oldı pejmürde iki tâze Nihâl
Giricek ikisi o lahte dilâ
Didi târih için karîb ü ba'id
İdelim mâtem-i Hüseyin-i şehîd

(Karaköse, 2017: 132)

On yedinci asır şairlerinden Râmî (ö. 1640), Şam'da vebadan dolayı vefat eden üç kızkardeşi için mersiye türünde kırk beş beyitlik bir kaside yazar. Râmî acısını dile getirmek üzere gök cisimlerinin insan üzerindeki olumsuz etkilerine değinir. Sonra tazallüm tarzında kendi talihsiz hâlini vafeder ve sözü otuz birinci beyitten itibaren kızkardeşlerinin ölümüne getirir. Duyduğu hüznü anlatır:

Dil nice ızdırâba düşüp olmasun hazîn
Hemşîreler firâkıcıger pâreler müdâm
Hayyâl-i kâr-zâr-ı vebâ nâ-geh anları
İtdi şehîd-i ma'reke-i rûz-ı in'idâm
Üç dâne gevher idi kazâ seng-i merg ile
İtdi şikest bulmuş iken revnak-ı nizâm
(...)

Hemşîreler idince 'adem mülkine sefer
Kaldum garîb künc-i musibetde müstehâm

(Hamâmî, 2001: 208)

Vebadan ölenler için mersiye yazan şairlerden biri de 17. asır şairi Tokatlı İshak Rızayî'dir (ö. 1689). Şair oğlunu vebadan ötürü

kaybetmiştir. Mesnevi nazım şekliyle yazdığı yirmi üç beyitlik bu mersiye de oğluyla beraber Tokat ahalisini kırıp geçiren vebanın varlığına işaret edilir. Veba Tokat'ın her mahallesinde canlar almış ve her yerden “*inna ileyhi râci'un*” (Şüphesiz biz ona dönüyoruz) ayetinin sedaları duyulmuştur. Rızayî oğlunun meziyetlerini aktarıırken onun ölümünden dolayı yaşadığı bütün üzüntüsüne rağmen olanların Allah'ın takdiri olduğunu ve ecel karşısında yapacak bir şey olmadığını özellikle vurgular. Oğlu Fazlullah'ın ölümüne de tarih düşürür. Buna göre oğlu H. 1089 (1679) yılında vebadan ölmüştür. Rızayî, mersiye'nin son bölümünde de Allah'tan oğlunu cennetine almasını niyaz edip okuyucudan da dua talep eder:

Kazâ-yi âsmânî her mahalde
Müheyyâ ba'z-ı esbâb-ı ecelde
Tokad halkı idi ta'una mazhar
Bir eksük gussadan târîh-i eşher
Sadâlar her mahalden gûne gûne
Gelür '*innâ ileyhi râci'un*'e
Benüm merhum Fazlullah oğlum
Fünûna vâkîf u âgâh oğlum
(...)

Nic'etsün emr-i Hakka valideyni
Dutam kim gitdi gözden nûr-ı 'aynı
Erenler Dağına medfûn kıldum
Derûna dağını makrûn kıldum
Hayâ vü hayyu beyninde hayatı
Meh-i Zilhiccede rûz-ı memâtı
Vücûhıyla şehâdet oldı hâsıl
Didüm târîhini “cennâta dâhil”
Habîbün hürmetine yâ İlâhî
Nigâh-ı merhametler kıl İlâhî
Mezârına açılson bâb-ı cennet
Refik olsun ana ashâb-ı cennet
(...)

(Korkmaz, 2002: 194-196)

Vebâ beldeleri öylesine kırıp geçirmiştir ki en büyük belalardan biri olarak görülmüştür. Erzurumlu Zihnî (ö. 1794'ten sonra), mesnevi nazım şekliyle yazdığı na'tte (şefaatname) Allah'tan Erzurum şehrini de koruyup mamur etmesini ve kıtlık, pahalılık, kargaşa ve vebayı da Erzurum'un eriyip giden karı gibi yok etmesini temenni eder:

Anı ma'mûre eylesin Allah
Anı mahfûze eylesin hergâh
Mahv ola karı gibi kaht u galâ
Görmeye dahi şer u şûr u vebâ

(Macit, 2017: 99)

Diyarbakırlı Hâmî'nin (ö. 1747) İstanbul'dan Diyarbakır'a doğru 1731 yılında yaptığı yolculuğunu anlattığı ve dostu Giritli Tîbî Efendi'ye mektup tarzında yazdığı 266 beyitlik mesnevisi seyahatname, sefername, sergüzeştname ve hatırat türlerini içeren bir manzumedir. Şairin kendi halinden ve seyahat ahvalinden dem vurduğu 59-132 beyitler arası, yolculuğun sıkıntıları ve bu sıkıntıların sebep olduğu veba illetine dairdir. Hatta mesnevinin bu bölümü vebaname olarak adlandırılırsa yeridir. Mesnevi'nin ilgili bölümü yetmiş beyitten fazladır. Makale sınırını aşmaması için beyit örnekleri sınırlı tutulmuş olup nakledilen yolculuğun özeti verilmiştir:

Hâmî, İstanbul'dan Üsküdar'a geçtiğini, Üsküdardan da Kartal'a vardıklarını burada yolda veba salgını olup olmadığını sorduklarını, Bolu'ya kadar hastalığın yayıldığını ancak Gerede'de henüz izine rastlanmadığını öğrendiklerini bu sebeple de sevindiklerini; ancak hastalığın sahrada, kırdada da gelip kendilerini yakalayacağından gafil olduklarını ifade eder. Çok geçmeden hastalık kendilerini de yakalar:

Hâsılı geldi kazâ-yı mübrem
Korkduğum derde dü-çâr oldum hem
Bî-gümân yirdeki tâ'ûndan eşer
Yoğ idi bitdi misâl-i mantar
Reh-i Tûsiyyede meftûn oldu
Hedef-i ta'ne-i ta'ûn oldu (Yılmaz, 2017: 114)

Hastalık Tusiye (Tosya) yolunda bu kafileden bazılarını yakalar ve birkaç Eğinli gayri müslim vebadan ölür. Hâmî, yolda ölenleri kefenleyip defnetmenin dahi çok sıkıntısı olduğunu ve ilk ölüyü Hacı köyüne defnettiklerini beyan eder. Kafilde Hasan adında birinin de Sivas'ta hastalığa yakalandığını, sekiz menzil yol aldıktan sonra onun da Malatya'da can verdiğini ve defnedildiğini dile getirir. Hâmî burada üç at bakıcısı, küçük oğul Ali ve kendisinin yalnız kaldıklarını, bundan sonra bu kişilerle kendisinin de vebaya yakalanıp öleceklerine dair vesveseyle yaşadığını ve yolculuğun bu ölümler sebebiyle iyice zorlaştığını, akçe yoluyla hizmetçiler tuttuğunu; ancak bu kez de bunların kendisine zarar vermesinden korktuğunu, gece gündüz bu kişilere karşı canının ve malının bekleliğini yaptığını, yolda aşırı zahmet çektiğini, hastalığa yakalananlara kendisinin bakmak zorunda kaldığını ve sonunda da iki hizmetkâr tuttuğunu ifade eder. Ne var ki bu hizmetçilerin de şerrinden korktuğunu ve onlardan da zarar gelebileceği endişesiyle huzurunun iyice kaçtığını nakleder. Hâmî sonunda sağ esen Diyarbakır'a ulaşır.

Hâsılı yazsam olurlar derhem
Çekdiğüm mihneti levh ile kalem

Çekdiğüm renc ü 'anâyı mutlak

Düşmen-i cânuma göstermeye Hak (Yılmaz, 2017: 119)

İsmi vermediği bir hane sahibinin evine gelir. Kendisi mutlu ve sevinçli olsa da ev sahibi de kısa süre önce iki oğlunu çiçek hastalığı sebebiyle kaybetmiştir.

4. Veba Kaynaklı Ölümler İçin Yazılan Tarih Kıt'aları

Klasik Türk şiirinde şairler zaman zaman hayatlarında önemli yeri olan bazı hadiseleri veya bazı kişilerin türlü serüven ve hayat evrelerini yaşanan hadisenin ebced hesabıyla tarih karşılığını aktararak vermişlerdir. Tarih düşürmenin edebiyat tarihimizde 14. asırda ilk örnekleri görülmeye başlanmışsa da İstanbul'un fethinden sonra bilhassa Kadı Hızır Bey'in etkisiyle bu sanata ilginin arttığı, sonraki asırlarda çok fazla revaç bulduğu ve hatta 18. asırdan itibaren şairlerin neredeyse yakaladıkları her fırsat ve vesileyle tarih düşürmeye çalıştıkları bunu da kıt'a nazım şekliyle kaleme aldıkları görülür. Tarih düşürme sanatında en çok başvurulan nazım şekli ise kıt'adır. Bu münasebetle şairler evlenme, doğum, ölüm, fetih, açılış, sefer, hiciv, kutlama, tayin, sünnet, zafer, felaket ve başka pek çok vesileyle tarih düşürmüşlerdir. Veba salgınları ve bu salgından kaynaklı ölümler de şairlerce tarih düşürme sebebi olarak değerlendirilmiştir (Yakıt, 2003).

Nazım şekli kıt'a olan bu şiirlerin pek çoğu tür olarak birer mersiye örneğidir. En nihayet bir kişinin ölümünden duyulan üzüntü şaire şiir yazdırmış, bazen bu ölümlerden duyulan acılar nakledilirken veba hastalığının özellikleri de anlatılmıştır. Bu tarih kıt'alarının bir özelliği de veba salgınlarının yaşandığı yılların kayıt altına alınmış olmasıdır. Klasik Türk edebiyatında hastalığın konu edildiği türlerden biri de sıhhatnamelerdir. Vebayla ilgili yazılan mersiyelerin sıhhatnamelerden ayrılan özelliği ise sonunun şifa ve iyileşmeye değil ölüme bakan bir vak'ayı konu edinmesidir.

Çalışmada veba sebebiyle yazılan tarih kıt'alarının çoğundan kısmi alıntı yapılmıştır. Hangi şairin kime tarih düşürdüğü ve vebayla ilgisi üzerine de özet olarak bilgi verilmiştir.

Esasen tarih düşürme genellikle kıt'a nazım şekliyle yapılsa da diğer nazım şekilleriyle de yapıldığı olmuştur. Yukarıda Şeyyâd Hamza'nın veba kasidesi sonunda lafzen tarih verdiğiinden bahsedilmişti. Şeyyâd Hamza:

Yidi yüz kırk tokuzında Resûl'ün

Vebâ geldi halâyıka 'ayândur H. 749 (1348)

beytiyle veba salgınının yaşandığı yılı zikretmişti.

On altıncı asır şairlerinden Gelibolulu Sun'î (ö. 1534-35) vebadan ölen kardeşinin ardından duyduğu kederi mersiye türünde ve

on bir beyitlik kıt'a nazım şeklindeki şiiriyle dile getirmiş ve ölüm zamanına gün, ay ve yılı zikrederek tarih düşürmüştür. Buna göre Sun'î'nin kardeşi Mahmud Çelebi H. 932 (M. 1532) senesinde Zilhicce ayının on sekizinde gece yarısı vefat etmiştir. Sun'î, kardeşinin "koynuna gelen nişan" tabirini veba hastalarının koynunda çıkan tümör sebebiyle zikretmiş ve bunun da Allah'tan geldiğini kabullenmiştir.

Târih-i vefât-ı Mahmûd Çelebî birâder-i Sun'î Çelebî

(...)

Zîrâ ki ol cüvânun koynına ey 'azîzim

Târih taraf-ı Hakdan geldi nişân sâ'at (H.932/1526)

Zilhicce ayının ol on sekizi şebinde

Nısfu'l-leylide itdi dâr-ı bekâya rihlet

(...)

Haşr it Hüseyin ile sen Yârab anı

Bugün müyesser oldu tâ'undan şehâdet

(...)

(Yakar, 2018: 29)

Çorlulu Zarîfî'nin iki oğlunu ve iki erkek torununu veba sebebiyle kaybettiğine yukarıda değinildi. Şair bu acısının vaki olduğu yılı yazdığı dört beyitlik tarihle kaydetmiştir:

Gülşenümden Zarîfî dest-i ecel

Dört gonce-dehen gülüm yoldı

(...)

Didi hâtif o demde târihin

Dördü de dâhil-i cinân oldu (H. 1013/1604-1605) (Taşkın,

2009: s. 383)

Yukarıda ismi ve şiiri zikredilen Fevzî de (ö. 1679) Çehrin seferi dönüşünde ailesinin, bir oğlu haricinde, vebadan öldüğünü öğrenir. Fevzî'ye sabah vakti haber gelir ki kızları ve eşi ölmüş sadece on yedi aylık oğlu kalmıştır. Fevzî bu olaya altı beyitlik kıt'asıyla tarih düşürürken Allah'a teslimiyetle yaklaşmış ve tarih olarak H. 1089 (M. 1678) yılını vermiştir.

Didi ehlün de gitdi şimdi ancak

Bir oğlun kaldı heft-deh mâha çün mâh

Didüm hamd iderek ey Fevzî târih

Hafıflendi yüküm el-hamdü-li'llâh (1089)

On sekizinci asır şairlerinden Vahyî, Hasan Paşa'nın kızı Hatice Hanım'ın vebadan ötürü can vermesi sebebiyle mersiye türünde bir kıt'a yazar. On beş beyitlik bu kıt'ada ölen kişinin olumlu vasıfları anlatılır. Ölümüne sebep olan veba ise yaralayıcı bir oka teşbih edilir. Ölüm tarihi ise H. 1124 (M. 1712-13) olarak verilir:

Hadîce hânım olup zahmnâk-i tîr-i vebâ

Bırakdı hâk-i fenâya vücûdını anun

(...)

Ol idi duhter-i pākîze-i Hasan Paşa
Ki kaddin itdi dü-tâ lutfi zîr ü bâlânun

(...)

Vefâtını işidüp Vahyîyâ didüm târîh
Hadîce ola Îlâhî enîsi Zehrânun [1124] (Taş, 2017: 236)

Ve ba salgın hastalıktır ve bu sebeple onun yayılmasına sebep olanlar hoş karşılanmaz. Arpaeminizade Sami'nin yazdığı bir kıt'ada hastalığın taşıyıcısı olan bir şahsın şehre girmesiyle uğursuzluğunu gösterip beldelerin belası olan vebayı yayması ve daha önceden sağ selamet olan halin sonraları firengiye mübtela olmasından bahsedilir.

Zihî belâ-yı beled makdemi o şahsun kim

Nuhûseti sebep-i kesret-i vebâ oldı

Vücûd-ı şâhid-i devlet ne pāk idi evvel

Dirîg şimdi firengiye mübtelâ oldı (Kutlar, 2017: 386)

Muvakkitzâde Pertev (ö. 1807-8) Derviş İslam veya Abdusselâm namındaki birinin H. 1216 (M. 1801-2) yılında vebadan ölümü için beş beyitlik bir kıta nazmeder. Ölen kişinin ilmi çalışmalarının övgüsünün yapıldığı ilk üç beyitten sonra mezkûr şahsın gurbet elde vebadan öldüğüne ve bu sebeple şehit sayıldığı inancına dikkat çekerek tarih düşürür:

Şâkird-i sâhib-i divân Derviş İslâma Söylenen Mersiye
Târihidür

(...)

Tâlib-i 'ilm idi gurbetde vebâdan gitdi âh

Virdi üç güne şehâdet rütbesin Rabbü'l-enâm

Fevti târihi beyân eyler makâmın şübhesiz

Cennet-i dârü's-selâmı kıldı câ Abdü's-selâm (Bektaş, 2017: 503)

Mevlevî şairlerden Sâkıb Dede de Halime adlı kızının vebadan ölümü münasebetiyle on üç beyitlik bir tarih kıt'ası yazmış ve kızının ölümüne tarih düşürmüştür (H. 1723 (M. 1712). 1712 senesi çalışmamıza konu olan kıt'alardan ve tarihi verilerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı ülkesinde ve ba salgının hayli etkili olduğu bir yıldır. Sâkıb Dede Halime adlı kızın kavurucu ve öldürücü sıcağa benzettiği vebadan öldüğünü ifade ederken kızının henüz çok genç olduğunu ve hayli önemli sıfatları olduğunu belirtip tarih düşürür.

Sadme-i bâd-ı fenâ tâb-ı semûm-ı vebâ

Gonca-i nev-hîzimi eyledi pejmürde âh

(...)

Sâkıb-ı hasret-zede sâl-i vefâtın didi

Bezm-i behişti ola câriyene cilve-gâh (Arı, 2018: 641)

Vebadan ötürü babasını kaybeden Besnili Hasmî yazmış olduğu on dokuz beyitlik tarih kıt'asında babasını över ve onu rahmetle yâd eder. Hasmî'nin kıt'asında en dikkat çeken hususlardan biri veba için "mübârek" sıfatını kullanmasıdır. Bu durum vebadan ölenlerin şehit sayılacağı inancıyla ilgilidir. Hasmî babasının ölüm tarihi olarak h. 1180 (M. 1766-1767) yılını verir:

(...)

Ana tâ'ûn-ı mübârek ulaşup
Marazı mesned olup geldi fütûr

(...)

Didi Hasmî ana târîh-i hasen
İde me'vâ-yı hakîmide huzûr 1180 (Selçuk, 2007: 161)

Tarih düşürme sanatının en büyük ustalarından kabul edilen Sürûrî'nin (ö. 1814) ilk kıt'ası olmak bakımından da en bilinen kıt'alarından biri altı medrese öğrencisinin vebadan ölmeleri üzerine yazdığı şiiridir. Bu şiirde ölenlerin isimleri sıralanır.

Meded bir medrese sâkinlerinden altı cân çıkıdı
Vebâ kim şeş cihâtı nâsa teng itdi safâ gitdi
Anılsun cümlesi rahmetle Hüznî söyledi târih
Veli Ahmed Hasan Mûsâ Süleymân Mustafa gitdi (1187/1773)
(Güzeller, 2007: 179)

Refî-i Kalayî Divân'ında veba sebepli ölümlere düşürülmüş iki tarih kıtası vardır. Bu tarihlerden ilki Harem-i Hümayun'daki kadınlardan Nısf-ı Nehâr ve ikincisi de Hafız Mustafa Efendi namındaki kişilere yazılır. İki ölüm de H. 1727 (M. 1812) senesinde vuku bulmuştur. Kâlâyî bu ölümlerden ilkinin dört gün içinde gerçekleştiğini ifade ederken vebayı kahredici pençeye; ikinci tarihte ise vebayı helak edici Sarsar rüzgârına benzetir:

Nev-civânken câm-ı mevte sundı sâkî-i ecel
Pençe-i kahr u vebâ dört günde itdi târmâr
Nısf-ı leyl idi didim târihini Kâlâyîyâ
Gün gibi şâm-ı zevâli gördi bu Nısf-ı Nehâr 1227 (Alpaydın, 2007:315))

(...)

Kısmet nahnu kasemnâ dânesin tekâmîl idip
Hâsıl-ı ömrin savurdı Sarsar-ı bâd-ı vebâ

(...)

Cevherî târihini hıfz it anın Kâlâyîden
'Azm-i me'vâ kıldı yâ Hû diyü Hâfız Mustafâ 1227
(Alpaydın, 2007: 328)

Şaire Leyla Hanım, annesinin cariyelerinden vebadan dolayı genç yaşta hayatını kaybeden Seyyare'nin ölümüne tarih düşürmüştür. Beş beyitlik kıt'ada düşürülen tarih ise H. 1240 (M. 1824-25)tır.

Târîh-i Rihlet-i Cârîye Seyyâre
Söyledim Leylâ kemâl-i hüzn ile târîhini
Genc iken Seyyâre'ye kıydı bu dem tîr-i vebâ (Arslan,
2018:132)

On dokuzuncu asır şairlerinden Enderunlu Ferîd Dîvân'ında vebadan ölümlerden dolayı mersiye başlığıyla yazılmış altı tarih kıt'asından dördü zadeğân ailelerin çocukları ve yakınları için yazılmıştır. Bu kişilerin yaşça genç oldukları ilgili beyitlerden anlaşılmaktadır. Ölüm tarihleri İstanbul'da veba salgınının görüldüğü 1812-13 ve 1818 yıllarına tekabül etmektedir:

Tâbi'-i sultân 'Ali Ağânın âh
Seyyid Ahmed nâm oğlu nâgehân
Zahm-ı tâ'ûn-ı vebâdan 'âkıbet
Emr-i Hakka eyledi teslim-i cân h. 1234 / m. 1819
(Çobanoğlu, 2006: 49)

Mesned-ârâ-yı rikâb-dârı idi sâbıkda
Ya'ni kim Şâkir Efendi o ma'ârif-perver
(...)
Zahm-ı tâ'ûn ile mat'ûne olup âhir-ı kâr
Eyledi cîsr-i fenâdan reh-i 'ukbâya güzer h. 1228 / m.
1813 (Çobanoğlu, 2006: 50)

Valide sultân-ı 'Atikin tekyesi şeyhi be-nam
Duheri Şükri Mehemmed eyledi terk-i cihân
'İd-i fitrın on beşinci gün vebâdan 'âkıbet
Genç yasında şerbet-i merge heman açdı dehân h. 1228 /
m. 1813 (Çobanoğlu, 2006: 53)

'Aceb Şeyh Şükri Mehemmed kızı
Fenâdan elin çekdi nâ-gâh âh
Hemân 'id-i fitrın ikinci günü
Vebâdan göçüp 'adni kıldı penâh h. 1227 / m.1812
(Çobanoğlu, 2006: 51)

O şeyh-i hankâh-ı Valide Sultân-ı dirînin
Mehemmed Şükri nâmın oğlu dünya[d]an güriz oldı
(...)
Veba ser-pençesine olmayup tâb-âver ol nazûk ten

Girüp lahd-i zemîne çeşm-i ‘âlem eşk-rîz oldu h. 1228 / m. 1813
(Çobanoğlu, 2006: 51)

Seferli ağalarından cesûr [u] merd-i meydani
Cihânı terk idüp gitdi yiri kasr-ı cinân olsun
(...)

Erişdi zahm-ı **ta’un** urmadı merhem tabîb-i can
Bu ‘illetle cemal-i Hakkı cûya vü devân olsun h. 1228 / m.
1813 (Çobanoğlu, 2006: 52)

Sonuç

Veba, insanlık tarihinde bilinen en çok can almış salgın hastalıktır. Asırlarca uğradığı her diyarı toplu ölümlere maruz bırakan bu hastalık divan şairlerini de etkilemiş ve farklı yönleriyle şiire konu olmuştur. Edebiyat tarihinde ismi zikredilen onlarca şair bu hastalıktan ölmüştür. Pek çok şair de vebadan kaybettikleri yakınları için mersiyele düzmüş, tarih düşürmüşlerdir.

İslam toplumlarında dünya hayatının geçiciliğinin idraki, Allah’ın kullarını farklı şekillerde imtihan ettiği gibi bazı inanç hususiyetlerinin etkisiyle halkta ve şairlerde acı ve ıstırapla beraber teslimiyet ve kadere rıza gösterme anlayışı da var olmuş ve bu durum şiirlere yansımıştır. Bu da şiirlerin muhtevasında dini unsurların da yer almasına, ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmasına ve ölen kişiler için Allah’a yakarmak suretiyle dua edilmesine ve kısmi de olsa münacat türünün şiire yansımalarına sebep olmuştur.

Hayli şiddetli bir etkiye sahip olan hastalığın yakalanan kişilerin birkaç gün içinde ölümlerine sebep olması şiir dilinde bazı olumsuz çağrışımlara ve benzetmelere sebep olmuştur. Genellikle kötü sıfatlarla vasfedilen veba, şairlerce ölüm yağmuru, bela bulutu, kılıç, ok, ateşli ve zehirli çöl esintisi, sarsar rüzgârı, sultan hışmı gibi unsurlara benzetilmiştir.

Veba, klasik Türk şiirinde genellikle mersiye türü içinde konu edilmiştir. Şairler farklı nazım şekilleriyle yakınlarını kaybetmenin acısını dile getirmek üzere türün özelliklerinden yararlanmışlardır. Bu münasebetle en çok da tarih düşürme sanatına müracaat ederek salgının yaşandığı yılların tarihini vererek tarihi kayıt düşmüşlerdir. Bu nedenle tarih düşürmek için en uygun tür olan kıt’a nazım şeklini kullanmışlardır. Kimi şairler de kendilerini ve sosyal çevrelerini etki altına alan veba salgınını kaside, gazel, terkiib-i bent, terci’-i bent ve mesnevi gibi nazım şekilleriyle toplumsal etkisini tasvir ederek konu edinmişlerdir.

Hayatı derinden etkileyen veba, pek çok diğer sosyal hadise gibi divan şairlerince de bireysel veya sosyal çerçevede ele alınmıştır. Tezkireler başta olmak üzere pek çok şairin ölüm tarihlerinin nakli ve mersiyelerde düşürülen tarihler salgının yaşandığı yıllarla ilgili tarihi veriler olarak değerlendirilebilecek mahiyettedir. Bu da şairlerin ister şahsi ister sosyal sebeplerle, kurgusal olarak ele alsalar bile edebî ürünlerinin tarih ve diğer alanlar için önemli malzeme sağladığının da ispatıdır.

Kaynakça

- Akar, M. (1986). Şeyyâd Hamza Hakkında Yeni Bilgiler. *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-14.
- Akdoğan, Y. (2017). *Ahmedî Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Aksoyak, İ. H. (2017). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Akyay, N. (1974). Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar. *Mikrobiyoloji Bülteni*. Nisan sayısı, c. 8. (2), 209-219.
- Alpaydın, B. (2007). *Refî‘-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arı, A. (2018). *Sâkib Dede Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Arslan, M. (2002), “Sihhatnameler”. *Türkler Ansiklopedisi içinde* (s. 776-790). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Arslan, M. (2018). *Leyla Hanım Dîvânı*. www.ekitap.kulturturizm.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020)
- Atik Gürbüz, İ. (2018). *Mecmû‘atü’l-Letâ’if ve Sandûkatü’l-Ma‘ârif (İnceleme-Tenkitli Metin-Şair ve Şiir Dizini)*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Bektaş, E. (2017). *Muvakkitzade Pertev Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Bilgin, A. (2017). *Nigârî Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Canım, R. (2018). *Latîfî, Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).

- Ceylan, Ö. (2005). “Ölümün Unutulan Adı Vebâ”. *Önce Aşk Vardı, Şiirin Aynasında Osmanlı Kültürü Üzerine Denemeler*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ceylân, Ö ve Yılmaz, O (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. İstanbul: Kitap Sarayı yayınları.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Fatin Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'âr)*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Çobanoğlu, F. (2006). *Enderunlu Ferîd İbrahim Dîvânı'nun Metni ve İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi /Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (12. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi.
- Engin, S. (2007). *Hasmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zürâfâsı İnceleme- Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.
- Genç, İ. (2018). *Tezkire-i Şuara-yı Mevlevîye (İnceleme-Metin)*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri. *Tarih Okulu (The History School)*. Mayıs-Ağustos 2011 (X), 123-150.
- Göyünç, N. (1994). Diyarbakır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İçinde (c. 9. Ss. 464-469), İstanbul.
- Gültekin, İ. (2019). *Halîm Giray Gülbün-i Hanân (Kırım Tarihi)*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Güzeller, Ö. (2007). *Sürûri Divanı'ndaki Manzum Tarihler (Sayfa 250-322)*. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ yüksek lisans tezi. Kütahya
- Hamâmî, E. (2001). *Râmî Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı yayınları.
- Horata, O. (2019). *Dîvân Esrâr Dede*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- İpekten, H.-Kut, G- İsen, M-Ayan, H-Karabey, T (2017). *Sehî Beg Heşt Behişt*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- İsen, M. (2017). *Kühül-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Kaplan, Y (2019). *Fevzî Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Karaköse, S. (2017). *Nev'izâde Atayî Dîvânı*. ekitap.ktb.gov.tr. (erişim tarihi: 25.05.2020).

- Kavruk, H. ve Selçuk, B. (2017). *Filibeli Vecdî ve Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Kemikli, B. (2007). Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c.16. 19-36.
- Keskin, A. G. (1994). *Klasik Türk Şiirinde Kaside Nazım Şekli, (XIII, XIV, XV. Asırlar)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, F. (2018). *Aşık Çelebi Meşâ'irü 'ş-Şu'ârâ*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Kıran, F. (2011). *Klasik Türk Şiirine Ait Bir Mecmû'a-i Eş'âr*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Korkmaz, S. (2002). Tokatlı Şair İshak b. Hasan'ın Bir Mersiyesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 1 (12), 185-202.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin Sözlük)*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). *Arpaeminizâde Mustafa Sâmî Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Macit, M. (2017). *Erzurumlu Zihni Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020)
- Mansuroğlu, M. (1956). *Ahmed Fakih Çarhname*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları, no: 684. İstanbul.
- Oğraş, R. (2018). *Esad Mehmed Efendi Bağçe-i Safâ-Enduz*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Özden, K. ve Özmat, M.(2014). Salgın ve Kent: 1347. Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları. *İdeal Kent dergisi*, c. 5 (12), 60-87.
- Özkat, M. (2005). *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sungurhan, A. (2017). *Beyânî Tezkiretü 'ş-Şu'ârâ*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Sungurhan, A. (2017). *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiretü 'ş-Şu'ârâ*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Taş, H. (2017). *Vahyî Dîvân*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Taşkın, G. (2009). *Çorlulu Zariî Dîvânı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Yakar, H. İ. (2018). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Yakıt, İ. (2003). *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih düşürme Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yılmaz, K. H. (2017). *Diyarbakırlı Hâmi Ahmed Dîvânı*. www.ekitap.ktb.gov.tr (erişim tarihi: 25.05.2020).
- Ziegler, P. (1972). "Veba." *Tarih Mecmuası*, İstanbul: Hayat Yayınları, c. 7 (Nisan), 32-40.